

УДК 37.036:371.315:372.881:821.161.2

Гоголь Н.В.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ СПАДЩИНІ Н. Й. ВОЛОШИНОЇ

У статті на основі аналізу науково-методичних праць Ніли Волошиної окреслено проблему естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова на уроках української літератури. Акцентується увага на особливостях уроку літератури як дослідженні мистецтва слова й естетичного виховання молодших підлітків, формування у них умінь і навичок естетично оцінювати художні твори.

Ключові слова: учитель-словесник, учень, урок української літератури, мистецтво слова, естетичне виховання, естетична оцінка художнього твору, Ніла Йосипівна Волошина.

Постановка проблеми. Залучення учнів середньої школи до художньої літератури як до мистецтва слова, розвиток та виховання дітей її засобами – одна із важливих і складних проблем сучасної школи. Мистецтво слова дозволяє розкривати перед учнями багаті художньо-пізнавальні можливості, вчить школярів сприймати через літературний твір навколишній світ та одержувати від читання глибоку естетичну насолоду. Завдання вчителя-словесника – озброїти дитину естетичними знаннями, допомогти їй у виборі естетичних критеріїв, оцінних суджень, контролювати оцінну діяльність учнів, активно впливати на неї та формувати її [5, с. 4].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми дослідження. В українській методиці дедалі частіше наукова школа професора Н. Волошиної стає об'єктом дослідницьких студій. Науково-методичний доробок та характеристика методологічних основ педагогічної концепції вченої, її внеску в розробку методики української літератури, естетичного виховання особистості на уроках літератури стали об'єктами наукових досліджень Л. Базиль, А. Градовського, Н. Диги, С. Жили, О. Семенов, Н. Логвіненко, Л. Овдійчук, В. Шуляра, Т. Яценко та інших учених.

Автори наукових розвідок намагалися досягнути вибудовану Н. Й. Волошиною концептуальну парадигму літературної освіти школярів в Україні, наукові основи методики вивчення української літератури в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, концептуальні позиції програмо-підручкотворення, визначити роль особистості вченого у формуванні літературознавчої компетентності словесника, розкрити аспекти педагогічних поглядів вченої щодо естетичного виховання особистості на уроках української літератури.

Мета статті – аналіз проблеми естетичного виховання учнів на уроках української літератури у науково-методичній спадщині Н. Й. Волошиної, розгляд художньої літератури як мистецтва слова в аспекті естетичного виховання молодших підлітків.

Виклад основного матеріалу. Проблема естетичного виховання учнів засобами мистецтва слова посідає чільне місце у наукових дослідженнях доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Ніли Йосипівни Волошиної. Ніла Йосипівна – автор понад трьохсот актуальних праць із загальних проблем виховання та методики української літератури в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, ролі літератури у формуванні національної свідомості особистості, зв'язку літератури з іншими видами мистецтв, аналізу художнього твору, сучасного уроку і підручкотворення, професійного становлення вчителя.

Під безпосереднім керівництвом та за участю Н. Й. Волошиної розроблялися Концепція літературної освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти (змістові лінії літературної освіти) початку двадцять першого століття, шкільна програма та підручники з української літератури.

Одним із найважливіших напрямів науково-практичної діяльності Ніли Йосипівни було удосконалення літературної освіти в школах України. Учена багато працювала над створенням програм та підручників з української літератури. Волошина Н. Й. – співавтор шести підручників з української та російської літератур.

Ніла Волошина розглядала урок літератури як своєрідне творче дослідження, під час якого учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена і твори української й зарубіжної літератури. У своїх науково-методичних працях Ніла Йосипівна наголошувала, що не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для розвитку культури людини, а її вміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, порівнювати,

обґрунтовувати, аналізувати, оцінювати, робити висновки на основі життєвих фактів та прочитаних художніх творів. Завдання літературної освіти учена вбачала у розвиткові в учнів художнього смаку, інтересу до книги, вихованні культури читання, виробленні емоційного сприймання й осмислення мистецтва слова.

Проблема естетичного виховання молоді, здатної розуміти сутність художньої творчості, насолоджуватися естетикою словесного мистецтва, виховуватись високохудожніми образами, була для Н. Волошиної ключовою. Окреслена проблема потужно представлена низкою навчально-методичних праць ученої: "Виховання почуття краси" (1972, співав. О. Р. Мазуркевич), "Позакласна робота з літератури й естетичне виховання учнів" (1973), "Виховання почуття прекрасного на уроках читання" (1974), "Естетичне виховання засобами художньої літератури" (1976), "Літературні екскурсії як засіб естетичного і патріотичного виховання учнів" (1976), "Підручник літератури і морально-естетичне виховання учнів" (1983), "Виховна сила художнього слова" (1987, у співавт.) та багатьох інших, докторській монографії "Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури" та докторській дисертації "Теоретичні й методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі" (1995).

На основі теоретичних і методичних засад естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури Н. Й. Волошина обґрунтувала провідну ідею формування естетичної свідомості й діяльності, йдучи "...від естетичних почуттів, емоцій і переживань до естетичної діяльності, застосування типів запитань і завдань, спрямованих на формування естетичних понять, почуттів, дій..." [4, с. 5 – 6].

У науково-методичних працях, публікаціях у періодичних виданнях Ніла Йосипівна підкреслювала цінність умінь учителя й учня чуттєво сприймати і сповідувати красу, художність, довершеність мистецьких форм, гармонію навколишньої дійсності, любити поетичне, гарне і прекрасне в житті і мистецтві.

Про багатоаспектне і ґрунтовне дослідження питань естетичного виховання учнів основної школи засобами мистецтва слова свідчать комплексна методологія і застосування інтегративного підходу, понятійно-категоріального апарату міждисциплінарних студій у працях Н. Й. Волошиної. Учена була усебічно обізнана із досягненнями суміжних наук – естетикою, психологією мистецтва, психологією творчості, психологією здібностей, етнопсихологією, рецептивною естетикою, історією мистецтва, філософією, культурологією.

Ніла Йосипівна як істинний поціновувач художньої літератури переймалася тим, як донести красу слова до юних читачів, виховувати в них культуру почуттів, викликати естетичні емоції й переживання, сформувати естетичний смак. Учена переконливо доводила, що повноцінним уроком буде лише тоді, коли на ньому пануватиме атмосфера співдружності, творчості, нестримного бажання учнів відповісти на хвилюючі їх морально-етичні, естетичні проблеми, поставлені письменником. Про що б не говорив учитель, які б твори не читав, він повинен виховувати активного творця свого життя [2, с. 7].

Процес сприймання учнями літературного твору певною мірою адекватний діяльності письменника. Звідси постає потреба розвивати художню спостережливість учнів, виробляти в них уміння бачити в навколишній дійсності і в літературному творі найбільш характерне.

Обов'язковою вимогою до проведення уроку української літератури є врахування вищо-жанрової специфіки художнього твору та його своєрідності. Відповідно до особливостей тексту має визначатися підхід до планування уроку, вибір засобів та способів навчання. Так, під час роботи над ліричними творами у п'ятому та шостому класі учні вчаться визначати загальний емоційний настрій художнього твору, почуття та переживання автора, проявляти співпереживання ліричному герою, а також передавати свої враження від сприйнятого за допомогою зв'язних висловлювань.

Учні вчаться здійснювати адекватну читацьку діяльність, тому основна увага на уроках літератури повинна приділятися формуванню у школярів умінь відтворювати в уяві картини та образи, визначати за допомогою вчителя авторську позицію (ставлення), усвідомлювати авторський вибір слова у процесі створення ним художніх образів, пізнавати у тексті засоби художньої виразності (тропи), пояснювати, з якою метою вони використані у творі, а також, аналізувати власні почуття від сприйнятого, використовуючи адекватні мовні засоби.

З метою розвитку поетичного чуття мови і розуміння учнями зображальних засобів Н. Й. Волошина пропонувала на уроках української літератури використовувати спеціальні вправи. Особливе місце учена надавала поетичним диктантам, за допомогою яких учні уважно прислуховуються до ритму і рими поезії, відновлюють поетичні рядки із прози тощо. Корисними будуть вправи на добір пар, що римуються з цілого ряду нових слів і висловів. Таким чином діти ознайомлюються із технікою віршування.

Для розвитку образного мислення Ніла Йосипівна радила використовувати вправи, де замість пропущених авторських епітетів і метафор учні вписують свої тропи, мотивують власний вибір та порівнюють використані слова із авторськими тропами. У процесі такої роботи діти осмислено сприймають метафоричні вирази. Все це у свою чергу збуджує образну уяву школярів, дає їм можливість спробувати свої сили у творчій діяльності [2, с. 10].

У процесі роботи з текстом художнього твору молодші підлітки активно використовують власний досвід спілкування з навколишнім світом, відчувають емоційну тональність художнього твору, здатні перейняти почуттями автора, ліричного героя, проявити співпереживання, висловити власне ставлення

до прочитаного, передаючи різноманітну палітру почуттів, а також пояснити, за допомогою яких засобів авторові вдалося викликати у читачів саме такий настрій. Діти здатні самостійно усвідомити авторську позицію та засоби її втілення, пов'язати авторське ставлення з образом-переживанням та визначити ідею художнього твору. Мовне оформлення читацьких вражень набуває довершеності, діти здатні самостійно висловлювати обґрунтовані судження з приводу того, чим саме сподобався (зацікавив) їх твір.

Під час опрацювання художнього твору важливе значення для естетичного виховання учнів, на думку Н. Й. Волошиної, повинно надаватись активізації дитячої думки й почуттів, створенню ситуації глибокого переживання на основі прочитаного за долю позитивного героя, отримання духовного піднесення завдяки досягненню дітьми авторської ідеї. У процесі роботи над епічними творами важливо зосередити увагу не тільки на сюжеті, а й розкрити внутрішній стан героїв, їхні почуття, переживання, проаналізувати вчинки та мотиви поведінки персонажів. Необхідно вчити дітей порівнювати, зіставляти вчинки, характери, почуття персонажів із аналогічними життєвими ситуаціями або особистими враженнями.

Важливо, щоб учні вміли уявляти, бачити внутрішнім зором змальовані письменником картини, події, героїв, їхні вчинки. Ніла Йосипівна зауважувала: "В роботі з учнями, у процесі вивчення літератури необхідно зважати на потребу в стимулюванні їхньої творчої діяльності, яка сприяла б естетичному розвитку особистості" [2, с. 3]. Яскравість, конкретність, точність уявлень формуються на основі розвитку умінь дітей уважно читати, правдиво відтворювати зміст художнього твору у своїй уяві.

Для переважної більшості молодших підлітків характерним є яскравий емоційний відгук на прочитане. Діти за допомогою вчителя відтворюють картини життя, змальовані письменником, визначають авторську позицію (оцінку) подій та героїв, висловлюють оцінні судження щодо поведінки, вчинків персонажів із використанням відповідної оцінної лексики, вони здатні прослідкувати за динамікою переживань героя за умови, коли життєва основа твору наближена до їхнього досвіду, за допомогою вчителя визначити ідею художнього твору.

У процесі роботи над текстом художнього твору увага учнів звернена на композицію: школярі здатні встановити зв'язки між елементами твору, образами героїв та ідеєю, вони розмірковують над причинно-наслідковими зв'язками, значенням окремих епізодів у тексті. У процесі цілісного сприймання образу-персонажу учні визначають динаміку його переживань, оцінюють його вчинки, мотиви поведінки, аналізують портретні характеристики героя, визначають авторське ставлення до нього та формують власне.

На думку Н. Й. Волошиної, повноцінне вивчення художнього твору на уроках української літератури залежить від творчої активності учнів, що якісно впливає на розвиток поетичного сприймання художнього твору, образної пам'яті і мислення, естетичного почуття і творчої уяви, які є важливими компонентами літературних здібностей дітей. Особливого значення Ніла Йосипівна надавала взаємозв'язку літератури й образотворчого мистецтва. Творчо сприймаючи художній твір і картини живопису, діти розширюють свій кругозір, глибше задумуються над зображальними засобами двох близьких і взаємопов'язаних мистецтв – літератури і живопису. Це означає, що й саму літературу, її мову вони починають глибше осмислювати. Звертаючись до живопису молодший підліток розвиває творчу уяву, навчається естетично ставитись до навколишньої дійсності [2, с. 56]. Аналіз художнього твору буде повнішим, глибшим та емоційнішим, якщо вчитель буде вміло використовувати на уроці близькі до нього за тематикою та ідейно-естетичним змістом картини.

Важливим показником рівня естетичного виховання Н. Й. Волошина вважала творчі роботи учнів. Успішне проведення уроку літератури, на думку вченої, залежить від рівня розвитку учнів-читачів створювати живі образи і картини образного бачення, здатність уявляти дійсність в образах і картинах, викликати і співвідносити образи для певної ситуації чи характеру. Однак для повного досягнення молодшими підлітками художнього твору необхідний і логічний аналіз уявлених читачем картин, образів. Літературознавчий аналіз художнього твору спрямовує, корегує уяву учнів, не дозволяє їй відходити від авторського трактування образу, розвиває образне і понятійне мислення школярів [2, с. 12].

Важливим компонентом творчої діяльності учнів на уроках української літератури є розвиток усного і писемного мовлення, що допомагає дітям заглиблюватись у канву художнього твору, осягати красу образної системи, сприяє розвитку уяви. Творча діяльність учнів активізуватиметься під час навчання мистецтву виразного читання художнього твору. У програмах, розроблених співробітниками лабораторії методики літератури Інституту педагогіки НАПН України (автори: Волошина Н. Й., Бандура О. М.), вимоги до виразного читання художніх творів ставляться в кожному класі. Так, у 5-му класі учні повинні вміти визначати темп читання, паузи, інтонацію, правильно розставляти логічні наголоси, виразно читати прозові, віршовані і драматичні твори, передавати красу пейзажів, емоційну забарвленість мови тощо. У наступних класах учні вдосконалюють уміння відтворювати засобами виразного читання настрої та переживання персонажа, використовувати під час читання міміку і жести, вчать ділити текст на емоційно-змістові частини, визначати виконавське завдання, інсценізувати діалоги в розповідному творі, виразно читати діалог, усно малювати і працювати з ілюстрацією [2, с. 10 – 11].

Під час підготовки до виразного читання відбувається літературний розвиток учнів: ознайомлення, закріплення і систематизація літературознавчих термінів, понять, засвоєння відомостей

про письменників. Учні визначають тему, аналізують сюжет художнього твору, виділяють головного героя, характеризують дійових осіб, визначають авторське ставлення до подій, зображених у творі тощо.

Під час роботи над текстом художнього твору вчитель допомагає учням уявити картини, зображені у творі, усвідомити сутність характерів дійових осіб, мотиви їхньої поведінки, скласти план прочитаного, розкрити підтекст, сформулювати завдання читця. Вправи з виразного читання проводяться тільки після аналізу художнього тексту. Учитель-словесник повинен знати основні закономірності виразного читання, щоб постійно удосконалювати і свій виконавський рівень, і допомагати учням оволодівати певними навичками цього виду мистецтва.

Висновок. Ведучи дитину шляхом пізнання художнього твору, допомагаючи їй піднятися над вершинами авторського сприйняття світу, ми збагачуємо її інтелектуально-пізнавальний та морально-естетичний досвід, закладаємо основу для повноцінного вивчення літератури у середній та старшій школі.

Культурне становлення особистості тісно пов'язане з її естетичним вихованням, здатністю сприймати й оцінювати явища художньої творчості та об'єктивної дійсності. У науково-методичних працях Н. Й. Волошина переконливо доводила, що на кожному етапі уроку важливо розвивати думки дітей, їхні почуття та переживання, здійснювати моральне, етичне та естетичне виховання, формувати вміння розуміти й оцінювати художній твір.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі проблеми естетичного виховання учнів основної (7 – 9 класи) та старшої школи засобами мистецтва слова на уроках української літератури, висвітленій у навчально-методичній спадщини Н. Й. Волошиної.

Використані джерела

1. Базиль Л. Роль особистості вченого у формуванні літературознавчої компетентності словесника / Л. Базиль // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – №1. – С. 7–10.
2. Волошина Н. Й. Вивчення української літератури в 5-му класі: Метод. посібник / Ніла Йосипівна Волошина. – К.: Пед. думка, 1997. – 144 с.
3. Волошина Н. Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури. Посібник для вчителів / Ніла Йосипівна Волошина. – К.: Радянська школа, 1985. – 104 с.
4. Волошина Н. Й. Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі: автореф. Дис. на здобуття наук. ступ. д-ра наук.: [спец.] 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки", 13.00.02 "Методика викладання (українська література)" / Волошина Ніла Йосипівна; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1995. – 72 с.
5. Гоголь Н. В. Формування в учнів основної школи (5–6 класи) естетичної оцінки художнього твору в системі безперервної літературної освіти / Наталія Валеріївна Гоголь. – Глухів: РВВ ГДПУ. – 2008. – 88 с.
6. Градовський А. В. Науковий портрет Н. Й. Волошиної / А. В. Градовський, Ю. В. Тимошенко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – №1. – С. 5–6.
7. Дига Н. Творча діяльність професора Ніли Йосипівни Волошиної з проєкцією на сьогодні / Н. Дига // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 6 – 7. – С. 2–5.
8. Жила С. О. Бачити художній твір як культурний універсум / Світлана Олексіївна Жила // Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць / Наук. ред. і упоряд. Логвіненко Н. М. – К.: Педагогічна думка, 2015. – С. 38–50.
9. Логвіненко Н. М. Особливості формування змісту шкільної літературної освіти в наукових працях Н. Й. Волошиної / Наталія Михайлівна Логвіненко // Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць / Наук. ред. і упоряд. Логвіненко Н. М. – К.: Педагогічна думка, 2015. – С. 103–109.
10. Наукові основи методики літератури: Навчально-методичний посібник для студентів вищих закладів / За редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.
11. Ніла Йосипівна Волошина: бібліогр. покажч. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Павленко Т. С., Кириї С. В., Бондаренко В. В.; наук. ред.: Рогова П. І.; наук. рец. Логвіненко Н. М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.; літ. ред.: Зозуля С. М.]. – К.: Задруга, 2010. – 200 с. – (Сер. "Ювіляри НАПН України"; вип. 28).
12. Овдійчук Л. М. Естетичні засади вивчення біографії письменника на уроках української літератури в школі / Лілія Миколаївна Овдійчук // Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць / Наук. ред. і упоряд. Логвіненко Н. М. – К.: Педагогічна думка, 2015. – С. 247–259.
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5 – 11 класи. / Уклад. О. Бандура, Н. Волошина. – К.: Шкільний світ, 2001. – 160 с.
14. Семенов О. М. Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях Ніли Волошиної / Олена Миколаївна Семенов // Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць / Наук. ред. і упоряд. Логвіненко Н. М. – К.: Педагогічна думка, 2015. – С. 209–216.

15. Шуляр В. І. Наукова школа професора Ніли Волошиної як культурологічно-освітній простір (науково-публіцистичний диптих) / Василь Іванович Шуляр // Українська література в загально-освітній школі. – 2010. – №1. – С. 2–5.
16. Яценко Т. О. Естетична спрямованість шкільного курсу української літератури / Таміла Олексіївна Яценко // Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми. Збірник наукових праць / Наук. ред. і упоряд. Логвіненко Н. М. – К.: Педагогічна думка, 2015. – С. 117–123.

Nihil N.

**AESTHETIC EDUCATION OF PUPILS AT THE LESSONS
OF UKRAINIAN LITERATURE IN SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL HERITAGE
OF N. Y. VOLOSHYNA**

The most important directions of scientific and practical activities of Nila Yosypivna Voloshyna aimed at improving literary education in schools in Ukraine are analyzed in the article. The attention is focused on the features of literature lesson which realize aesthetic education of pupils. On the basis of scientific and methodical works of Nila Voloshyna the problem of aesthetic education of junior teenagers is outlined by means of the art of word at lessons of Ukrainian literature.

Analysis of the scientific and methodical heritage of N. Y. Voloshyna led to the conclusion that the scientist emphasized on the shaping of pupils' skills to perceive the aesthetic value of a literary work, to think, to compare, to substantiate, to analyze, to evaluate, to draw conclusions on the basis of the facts of life and previously read works of art. Objectives of literary education the Methodist saw in the development of pupils' artistic taste, interest in books, in educating reading culture, in forming of emotional perception and understanding of the art of word.

N. Y. Voloshina convincingly argued that at each stage of the lesson it is important to develop thoughts of children, their feelings and emotions, to make moral, ethical and aesthetic education, to form the ability to understand and evaluate the artwork. In the scientific and methodical works, publications in periodicals Nila Yosypivna emphasized the value of teachers' and pupils' skills to perceive sensually and recognize the beauty, artistry and perfection of art forms, harmony of reality, to love poetry, good and beautiful in life and art.

The questions of moral and aesthetic education define the principles of training and selecting of methodical receptions, used by the teacher in classroom and in extracurricular activities. Methods and techniques for working with text of the artwork at lessons of Ukrainian literature are analyzed in the article. In the opinion of Nila Yosypivna, they should be used for the development and improvement the pupils' abilities of 5 – 6 classes to perceive aesthetically, to analyze and evaluate the artworks.

Key words: *teacher-philologist, pupil, lesson of Ukrainian literature, art of word, aesthetic education, aesthetic evaluation of the artwork, Nila Yosypivna Voloshina.*

Стаття надійшла до редакції 12.05.2016 р.